

STANISŁAW K. OLCZAK
Lublin

DOMINIKANIE W POZNAŃSKICH KSIĘGACH ŚWIĘCEŃ Z LAT 1588-1619

W badaniach nad klerem zakonnym, oprócz ksiąg nowicjuszy i profesji¹, cenny materiał stanowią księgi święceń, zwłaszcza jeśli idzie o zagadnienia rekrutacji. W niniejszym artykule, który nie stawia sobie za cel rozwiązania postawionych problemów², zostały uwzględnione trzy najstarsze księgi wśród trzynastu przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu dla okresu Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Pierwsza z nich obejmuje zapisy święceń udzielonych w latach 1588-1603 przez bpa Jakuba Brzeźnickiego, sufragana poznańskiego. W sumie księga ta zawiera 3940 zapisów, z czego na kler zakonny przypada 1115 (28,2 %), w tym 195 dotyczy święceń udzielonych dominikanom³. Druga z kolei księga święceń powstała w latach 1598-1619 w wyniku zapisów święceń udzielonych przez biskupów ordynariuszy: Jana Tarnowskiego (1598-1600), Wawrzyńca Goślickiego (1601-1607) i Andrzeja Opalińskiego (1607-1623 jakkolwiek zapisy święceń udzielonych przez tegoż biskupa urywają się na 1618 r.) oraz sufragana Kaspra Hapa w 1619 r. Druga księga obejmuje w sumie 2595 zapisów, z czego 862 dotyczy zakonników, w tym 149 dominikanów⁴. Trzecia księga zawiera 1908 zapisów święceń,

Tab. 1. Świecenia dominikanów na tle ogólnej liczby święceń

Kategoria kleru	Rodzaje święceń				razem
	niższe	subdiakonat	diakonat	prezbiterat	
Dominikanie	126 19,2%	133 17,0%	118 16,9%	110 17,5%	487 17,6%
Inni zakonnicy	530 80,8%	650 83,0%	581 83,1%	518 82,5%	2279 82,4%
Razem	656 100,0%	783 100,0%	699 100,0%	628 100,0%	2766 100,0%
Kler diecezjalny	1651	1367	1344	1315	5677
Ogółem	2307	2150	2043	1943	8443

¹ Zob. H. Gapski, *Rekrutacja zakonna w Polsce w końcu XVI i pierwszej poł. XVII w. na przykładzie krakowskiego ośrodka zakonnego - klasztoru męskie*, Lublin 1981.

² Zob. *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972*, red. J. Kłoczowski, t. I-II, Warszawa 1975.

³ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), sygn. ASO 1.

⁴ AAP, sygn. ASO 2.

udzielonych w latach 1607–1616 przez bpa sufragana Andrzeja Rychlickiego; 789 zapisów dotyczy zakonników, w tym 143 dominikanów⁵. Tak więc trzy najstarsze z zachowanych poznańskich ksiąg święceń (1588–1619) notują w sumie 487 święceń udzielonych dominikanom, święceń zarówno niższych, jak i trzech wyższych (subdiakonatu, diakonatu i prezbiteriatu).

Pod względem liczby święceń zakon dominikanów zajmuje, wśród 12 grup zakonnych reprezentowanych w omawianych księgach⁶, drugie miejsce (17,6%). Z tabeli wynika, że na pewno 110 osób należących do zakonu dominikanów otrzymało prezbiterat. Wszystkich dominikanów w omawianym źródle zarejestrowano jednak więcej, w sumie 274, z tego 16 zapisano tam czterokrotnie (przy czterech święceniach), 105 – jeden raz (w tym 27 tylko przy święceniach niższych).

Tab. 2. Dominikanie na tle ogólnej liczby wyświęconych

Kategorie kleru	Wyświęceni		
	liczba	% do ogółu	% do zakonników
Bernardyni	478	11,7	31,9
Dominikanie	274	6,7	18,3
Cystersi	198	4,9	13,2
Karmelici	167	4,1	11,2
Jezuici	138	3,4	9,2
Franciszkanie konwentualni	114	2,8	7,7
Inni zakonnicy	128	3,2	8,5
Razem	1497	36,8	100,0
Kler diecezjalny	2573	63,2	–
Ogółem	4070	100,0	–

Zakon dominikański w zestawieniu z innymi zakonami przedstawia się bardziej imponująco. Liczebniejszą grupę stanowią jedynie bernardyni (franciszkanie obserwanci). Biorąc pod uwagę cały badany okres stwierdzamy, że średnio w ciągu roku wyświęcano 9 osób, przy czym średnia ta dla obserwantów wzrasta do 16 osób. Jeśli idzie o samych prezbiterów, średnia ta jest niższa i wynosi dla dominikanów 3,6, a dla najliczniejszej grupy bernardyńskiej 5,4 osoby⁷.

Każdy zapis omawianego źródła zawiera następujące informacje o osobach: imiona wyświęcanych (w przypadku zakonników są to imiona zakonne), imiona ich ojców, nazwę miejscowości, niekiedy też nazwę diecezji, z których się te osoby wywodziły, lub nazwiska tych osób wraz z diecezją, w wielu przypadkach łącznie i miejscowość, i nazwisko. Ponadto we wszystkich zapisach podano dom zakonny osoby wyświęconej.

⁵ AAP, sygn. ASO 3.

⁶ Zakony, których członkowie występują w księgach święceń: bernardyni, dominikanie, cystersi, karmelici, jezuici, franciszkanie konwentualni, benedyktyni, augustianie-eremici, kanonicy regularni, bożogrobcy i norbertanie.

⁷ Zob. S. K. Olczak, *Bernardyni i franciszkanie konwentualni w świetle ksiąg święceń diecezji poznańskiej z lat 1588–1619* (w druku).

Przyjrzyjmy się obecnie, z jakich diecezji pochodzili dominikanie wyświęceni w Poznaniu. Spośród 274 dominikanów, których imiona znalazły się w badanych przez nas księgach, tylko przy 28 podano diecezję, choć nie podano ich rodzinnej miejscowości. Przynależność diecezjalną 241 zakonników stwierdziliśmy na podstawie miejscowości zanotowanych przy ich imionach lub imionach i nazwiskach. Dla pozostałych pięciu zakonników nie mamy żadnych danych. Ustaliliśmy, że dominikanie zanotowani w księgach święceń pochodzili z trzynastu diecezji, z czego dwie zlokalizowane były poza granicami ówczesnej Rzeczypospolitej. Oczywiście, najliczniej reprezentowana jest tu diecezja poznańska, co zresztą jest rzeczą zrozumiałą. Na tle sytuacji ogólnopolskiej nie musi ona jednak zajmować pierwszego miejsca⁸.

Tab. 3. Diecezjalna przynależność wyświęconych dominikanów

Diecezja	Ogółem wyświęconych		W tym prezbiterzy	
	liczba	%	liczba	%
Poznańska	83	30,3	30	27,3
Gnieźnieńska	50	18,2	21	19,1
Krakowska	43	15,7	23	20,9
Płocka	15	5,5	5	4,5
Chełmińska	10	3,6	4	3,6
Wileńska	7	2,6	4	3,6
Włocławska	6	2,2	4	3,6
Przemyska	5	1,8	3	2,7
Lwowska	4	1,4	2	1,8
Warmińska	2	0,7	1	0,9
Chełmska	1	0,4	1	0,9
Wrocławska	1	0,4	–	–
Brandenburska	1	0,4	–	–
Nie ustalone	46	16,8	12	10,9
Razem	274	100,0	110	100,0

O wiele więcej danych mamy o klasztorach, z których pochodzili dominikanie przyjmujący święcenia w diecezji poznańskiej. Według naszych obliczeń klasztorów tych było 21. Najliczniej reprezentowany jest tu klasztor poznański, gdyż stąd pochodziło 186 zakonników, co stanowi 68 % ogólnej liczby dominikanów. Do tej grupy włączyliśmy też 9 zakonników, którzy część święceń przyjęli jako członkowie innych domów. Drugą – znacznie mniej liczną – grupę święconych stanowili dominikanie z klasztoru warszawskiego – 25 osób. Z innych domów przybyło do Poznania już tylko po kilka osób i tak – po 6 z Sieradza i Płocka, po 4 z Lublina, Torunia i Warki, po 3 z Gdańska, Wilna i Żnina, po 2 z Kościana, Krakowa, Lwowa i Sandomierza oraz po 1 z Janowa, Chełmna, Opola i Wrocławia⁹. Cztery z wymienionych klasztorów, w Poznaniu, Kościanie, Warce i Warszawie, znajdo-

⁸ Zob. S. Litak, *Duchowieństwo małopolskie XVI–XVIII w.* (maszynopis w posiadaniu autora); E. Wiśniewski, *Duchowieństwo płockie w świetle księgi święceń 1514–1530* (maszynopis w posiadaniu autora).

⁹ Obok Poznania jako miejsce drugiego pobytu notowane są klasztory: Chełmno, Kraków, Lublin, Sieradz, Śrem, Wilno, Żnin oraz obok Warszawy Warka.

wały się na terenie diecezji poznańskiej, z kolei inne dwa: w Opolu i Wrocławiu, zlokalizowane były poza granicami ówczesnej Rzeczypospolitej. W związku z powyższym rodzi się pytanie o przyczynę udawania się dominikanów (i nie tylko dominikanów) po święcenia do biskupów poznańskich niekiedy z tak odległych klasztorów. Niestety, ani badane przez nas księgi, ani też literatura przedmiotu nic na ten temat nie mówią.

Zatrzymajmy się przy najliczniejszych klasztorach i spójrzmy na pochodzenie poszczególnych dominikanów. Ustaliliśmy, że członkowie klasztoru poznańskiego pochodzili z jedenastu diecezji, przy czym najliczniej z diecezji poznańskiej – 68 osób (37 %), gnieźnieńskiej – 38, krakowskiej – 30, płockiej – 7, chełmińskiej i wrocławskiej po 6, wileńskiej – 4, lwowskiej i przemyskiej po 2, chełmskiej i warmińskiej po 1; dla 21 osób brak danych. Dwadzieścia pięć osób przysłanych po święcenia z klasztoru warszawskiego pochodziło z sześciu diecezji: poznańskiej – 4, krakowskiej – 3, gnieźnieńskiej i płockiej po 2 oraz przemyskiej i wileńskiej po 1; dla 9 osób brak danych.

Przyjrzyjmy się z kolei, z jakich miejscowości pochodzili ci zakonnicy. Spośród 274 dominikanów dla 197 mamy informację o miejscu ich pochodzenia. Ustaliliśmy, że 180 z nich pochodziło z 83 miast, a 22 dalszych z 22 wsi. W przypadku pięciu pozostałych osób nie udało się rozstrzygnąć charakteru miejscowości¹⁰. Widzimy zatem, że zdecydowanie większy odsetek (65,7 %) dominikanów pochodził z miast¹¹. Tylko z Poznania pochodziło 27, wśród nich 8 było prezbiterami. Stosunkowo wielu dominikanów przybyło z Krakowa – 10, a po 6 z Sandomierza (diec. krakowska), Słupcy (diec. gnieźnieńska) i Szamotuł (diec. poznańska).

Znaczny odsetek dominikanów pochodzących z miast sugeruje, że mamy tu do czynienia z ludźmi wywodzącymi się ze stanu mieszczańskiego. Biorąc też pod uwagę, że większość miast ówczesnych miała charakter rolniczy, należy sądzić, że rodziny, z których pochodzili, zajmowały się pracą na roli. Jedynie w sześciu przypadkach źródło mówi o innych zawodach: ferifaber, fresificus, doleator (dolar), pistor, rotificus i sander. Informacje te zanotowano przy osobach pochodzących z Poznania, Krakowa, Obornik, Sieradza i Wrześni, a więc z samych miast¹².

Kluczem do badań nad pochodzeniem społecznym zakonników, w tym i dominikanów, będzie być może rozwiązanie kwestii etymologii nazwisk. Jest to jednak problem na osobne opracowanie. Ogólnie jednak stwierdzić możemy, że w wielu przypadkach nazwisko danego dominikanina wskazuje, iż byli to ludzie pochodzenia szlacheckiego (na przykład Konopnicki z Konopnicy, Walieński z Waliewa – dziś Wilewo)¹³. Hipotezę naszą potwierdzają badania H. Gapskiego nad dominikanami, jakkolwiek prowadzone na podstawie innego rodzaju źródeł¹⁴.

¹⁰ AAP, sygn. ASO 1 k. 172; ASO 2 k. 56v; ASO 3 k. 40, 74, 85.

¹¹ Po jednej osobie przybyło z 38 miast, po 2 – z 16, po 3 – z 11, po 11 – z 3, po 6 także z 3, 10 osób – z 1 i 27 także z 1 miasta.

¹² AAP, sygn. ASO 1 k. 159; ASO 2 k. 50.

¹³ AAP, sygn. ASO 1 k. 9v, 66, 149, 232 (Waliewo), 166v, 240 (Konopnica).

¹⁴ H. Gapski, op. cit. s. 138–158; zob. także: S. K. Olczak, *Jeźdźcy otrzymujący święcenia z rąk biskupów poznańskich na przełomie XVII/XVIII w.*, „Roczniki Humanistyczne” 31: 1983, z. 2, s. 85–104; tenże, *Duchowieństwo diecezji poznańskiej w końcu XVI i w I poł. XVII w.* Lublin 1990 s. 97 i n.

DIE DOMINIKANER IN DEN POSENER ORDINATIONSBÜCHER DER JAHRE 1588–1619

Zusammenfassung

Ein wertvolles Material insbesondere zur Erforschung der Rekrutation des Klerus bilden die bisher nicht ausgewerteten Ordinationsbücher. Die analysierten drei ältesten Bücher der Posener Diözese enthalten die Mitteilungen von Ordinationen, die in den Jahren 1588–1619 über 4000 Geistlichen Erteilt wurden, darunter 1497 Ordensleuten, was 37% ausmacht. Die zweitgrösste Gruppe von Ordensmännern bilden dabei die Dominikaner. 274 von ihnen wurden notiert, was 7% aller in dieser Quelle auftretenden Geistlichen und 18% aller Ordensleute ausmacht. Die Dominikaner, die sich mit der Bitte um Weihen an die Posener Bischöfe wandten, stammten aus 13 Diözesen, wovon zwei ausserhalb der Grenzen Polens lagen. Die meisten von ihnen, nämlich 68%, rekrutierten sich aus Städten. Es sei hinzugefügt, dass dieser Prozentsatz für die übrigen Ordensleute 86% beträgt. Die analysierte Quelle erlaubt anzunehmen, dass ausser der Herkunft der Dominikaner aus dem bürgerlichen Stand auch eine beträchtliche Anzahl von ihnen aus dem Adel stammte. Dagegen fehlt es an deutlichen Spuren ihrer bäuerlichen Herkunft. Die in den Posener Ordinationsbüchern auftretenden Dominikaner repräsentierten 21 Ordenshäuser, am zahlreichsten natürlich das Posener. Viele mit den Dominikanern (ähnlich wie mit anderen Ordensgruppen) verbundene Probleme, die im Lichte der Posener Ordinationsbücher deutlich wurden, sollten eine Lösung finden in Untersuchungen, die sich auf derartige Quellen aus vielen Diözesen stützen, denn sonst könnte das Bild, das wir bekommen, insbesondere von Seiten der Zahlenstärke, etwas verzerrt sein.